

CUMHURİYET ARŞİVİ BELGELERİNE GÖRE CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRKİYE-İSVEÇ İLİŞKİLERİ

TURKEY-SWEDEN RELATIONSHIPS IN THE EARLY YEARS OF THE REPUBLIC ACCORDING TO THE DOCUMENTS FROM THE REPUBLIC ARCHIVE

Mehmet TEMEL*

Öz

Türkiye-İsveç ilişkilerinin geçmişi XVII. Yüzyıla kadar uzanmaktadır. XVIII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti ile imzalanan dostluk, ticaret ve savunma antlaşmalarıyla XX. Yüzyıla kadar süregelen ilişkiler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte tam bağımsızlık, barış, ulusal egemenliğe saygı ve tam karşılıklılık ilkeleri doğrultusunda yeni bir boyut kazanmıştır.

Milli Mücadele'den hemen sonra iki ülke arasında kurulan diplomatik ilişkilerin ardından 1924 yılından itibaren Dostluk ve Modüs Vivendi Antlaşmaları imzalanmış, teknik ve ticari işbirliği başlatılmıştır. 1925 yılında İsveç'e eğitim amacıyla uzman ve teknik eleman gönderilmiş, 1927 yılında Ereğli Limanı ve demiryolu, Fevzipaşa-Diyarbakır, Irmak-Filyos demiryolu hatlarıyla Mersin Limanı inşasının ihaleleri İsveç firmalarına verilmiştir. 4 Şubat 1928 tarihinde imzalanan Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması'nun ardından iki ülkenin ekonomik, siyasi ve ticari ilişkilerindeki artış hızlanmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Türkiye ile İsveç arasındaki ilişkilerin siyasi, ekonomik ve teknik işbirliği boyutu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler

İsveç, Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması, Modüs Vivendi, Mersin Limanı, Ereğli Limanı, Demiryolu, Türkiye Cumhuriyeti.

Abstract

The history of Turkish-Sweden relationships dates back to the 17th century. In the 18th and 19th centuries, many solidarity, commercial and defense treaties were signed between the two countries and thus healthy relationships were continued up to the 20th century. With the foundation of the Turkish Republic in this century, these relationships gained a new dimension under the direction of the principles of complete sovereignty, peace, respect to national independence and complete reciprocity.

Following the National Struggle, diplomatic relations were established between the two countries, and from 1924 onwards, Friendship and Modus Vivendi Treaties were signed and technical and commercial cooperation was initiated. In 1925, specialist and technical personnel were

* Prof. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

sent to Sweden for training; in 1927, Ereğli Port and railway, Fevzipaşa-Diyarbakır, Irmak-Filyos railway lines and Mersin Port construction bids were given to Swedish companies. Economic, political and commercial relations of the two countries increased rapidly following the signing of the Trade and Seyr-i Sefain Agreement on 4 February 1928. In the current study, the political, economic and technical cooperation dimensions of the relations between Turkey and Sweden in the early years of the Republic of Turkey will be examined.

•

Keywords

Sweden, Trade and Seyr-i Sefain Agreement, Modus Vivendi, Port of Mersin, Port of Ereğli, Railway, Turkish Republic.

1. Giriş

Kuzey Avrupa'da bir İskandinav ülkesi olan ve geçmişi Viking Çağı öncesine kadar uzanan İsveç, kuruluş, Hansa, Kalmar Birliği ve Vasa dönemlerinin ardından 30 Yıl Savaşları'ndaki başarılarıyla XVII. Yüzyılda Avrupa'nın en güçlü devletleri arasındaki yerini almış (Baykal 1988:163-172; Kuzucu 2016: 405) savaş sonunda Baltık ve Kuzey Denizi kıyılarına yerleşerek Kuzey Avrupa'daki hegemonyasını tamamlamıştır (Baykal 1988: 166).

Ancak, İsveç'in Kuzey Avrupa'daki sâvvet dönemi Rusya'nın güçlenip Baltık bölgesini egemenlik alanı olarak görmesiyle birlikte gerilemeye başlamış, 1720 ve 1721 yıllarında imzaladığı Stockholm ve Nystad barış antlaşmalarıyla Pomeranya ve Doğu Baltık kıyılarını Prusya ve Rusya'ya vermek zorunda kalmıştır (Armaoğlu 1997: 5). Bundan sonra taht ve saltanat mücadelelerine maruz kalan ülke Napolyon savaşlarına kadar Avrupa politikasının dışında kalmış (Armaoğlu 1997: 5) Napolyon savaşlarında Finlandiya'yı, 1905 yılında da Norveç'i kaybetmesinin ardından XX. Yüzyılın başlarından itibaren kendi egemen iradesi ile tarafsızlık politikası izlemeye başlamış, I. ve II. Dünya savaşlarında da tarafsız kalmıştır (Ergin ty: 174; Sönmezoğlu 2005: 294-296).

İsveç'in Türkiye ile ilişkilerinin geçmişi 1595 yılında İsveç tahtının da varisi olan III. Sigismund'un Osmanlı Devleti'nden Lehistan tahtına adaylığının desteklenmesini istediği 1587 yılına kadar uzanmaktadır. Kral Güstav Adolf döneminde (1611-1632) başlayan resmi ilişkiler (Uzunçarşılı 1977: 129), Kral XII. Charles'ın 1709 yılında Osmanlı Devleti'ne sığınmasından sonra gelişen siyasi, askeri ve ticari ilişkilerle giderek artmıştır (Uzunçarşılı 1978: 62-64). Mehmet Sait Efendi'nin 1733 yılındaki İsveç ziyaretinin ardından (Uzunçarşılı 1983: 385) 1737 yılı Ocak ayında 18 maddelik *Dostluk ve Ticaret*, 1740 yılında 9 maddelik *Savunma İttifakı* antlaşmaları imzalanmıştır (Uzunçarşılı 1978: 294-295; Uzunçarşılı 1983: 216-230; Kuzucu 2016: 407-409). 1783 yılında güncellenerek yeniden uzatılan Dostluk ve Ticaret antlaşmasının ardından İsveç İzmir, Halep, Kıbrıs, Girit, Sakız, Selanik, Mora, Golos, İnebahtı, Balyabadra, Rodos, Antakya ve Eğriboz'da konsolosluklar açarak (Uzunçarşılı 1983: 581; Beydilli 2001: 412) ticari faaliyetlerini arttırmıştır. İsveç'le, 31 Ocak 1840 ve 5 Mart 1862 tarihlerinde de yeni ticaret antlaşmaları imzalanmış, 3 ve 21 Mayıs 1907 tarihlerinde yapılan son düzenleme ile 5 Mart 1862 tarihli antlaşmada %8 olarak belirlenen gümrük vergisi %11'e yükseltilmiştir (Karal 1983: 254; Beydilli 2001: 413).

İki ülke arasında gelişen ticari ilişkilerin yanı sıra XVIII. ve XIX. Yüzyıl başlarında askeri ve teknik ilişkiler kapsamında 11 Temmuz 1789'da Rusya'ya karşı savunma (Karal 1983: 17-18), 12 Mart 1790 tarihinde İttifak Antlaşması (Uzunçarşılı 1983: 224) imzalanmış, Osmanlı ordusunun yenilenme sürecine girdiği Nizam-ı Cedit döneminde İsveç'ten top döküm ustalarıyla Mühendishane-i Bahrî-i Humayûn, Mühendishane-i Berrî-i Humayûn ve Kumbarahaneler için mühendis ve ustabaşılar getirtilmiştir (Karal 1983: 66-68).

XIX. Yüzyılda imzalanan ticaret antlaşmalarının dışında iki ülke arasında yoğun ölçüde ilişki ağı örülemediği görülmektedir. İsveç hükümeti, I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nden bazı diplomat ve devlet adamlarına nişan takdim etmiş, tarafsızlık statüsü nedeniyle I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin bazı devletler nezdindeki çıkarlarının korunmasında diplomatik aracılık ve temsilcilik etmiştir.

Tablo 1. *İsveç Devleti Tarafından Nişan Verilen Osmanlı Diplomat ve Memurlarının İsimleri, Memuriyetleri, Nişan Veriliş Yılları ve Nişan Cinsleri (BCA, 30.10/199.357.5).*

İsmi	Memuriyeti	Nişanın Verildiği Yıl	Nişanın Cinsi
Emin Bey	Kurenâ-yı sâbıkadan	1900	Polar nişanın büyük kordonu
Mehmet Memduh Bey	Teşrifât müdür-i umûmî-i sâbıkı	1907	Birinci rütbeden polar nişanı
Mehmet Rifat	Mabeyn baş katib-i sâbıkı	1907	Birinci rütbeden polar nişanı
Pertev Efendi	Divan-ı Hümayun kâtiplerinden	1906	Beşinci rütbeden polar nişanı
İzzet Paşa	Irak Nafia nazırı ve sabık Mabeyn baş kâtiplerinden	1906	Vasa nişanın büyük kordonu
Hasan Tahsin Paşa	Esbak Mabeyn baş kâtibi	1906	Vasa nişanın büyük kordonu
Tevfik Paşa	Sadr-ı esbak	1907	Vasa nişanın büyük kordonu
Hacı Mustafa Atıf Bey	Esbak Mabeyn kilercibaşısı	1904	Birinci rütbeden commander nişanı
Mehmet Memduh Bey	Teşrifat müdür-i umumî-i sabıkı	1914	Vasa nişanın birinci rütbeden commanderi
Ali Galip Bey	Mabeyn kilercilerinden	1906	İkinci rütbeden commander nişanı
Mustafa Mazhar Bey	Esbak Matbaa-i Amire Müdürü	1907	İkinci rütbeden commander nişanı
Wilfred de Sain Bey	Çini Fabrikası esbak ressamlarından	1906	İkinci sınıftan şövalye
Hakkı Bey	Esbak Mabeyn kâtiplerinden	1909	İkinci rütbeden commander nişanı

İsveç'in tarafsızlık statüsü, aracılık ve temsilcilik misyonu, İsveç Kızılhaç'ının Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti'ne tam donanımlı sağlık ekibi ve malzeme göndermesi (Uygur 2013: 58-64), I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki hasta ve yaralı Türk savaş esirlerinin kurtarılması ve mübadele edilmesindeki faaliyetleri (Uygur 2013: 82-211) Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan hemen sonra iki ülke ilişkilerinin tam karşılıklılık ilkesi çerçevesinde istikrarlı ve güvene dayalı bir şekilde gelişmesinde etkili olacaktır.

2. Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarındaki Ekonomik, Siyasal ve Kültürel İlişkiler

Milli Mücadele'nin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında tam bağımsızlık ve barış ilkesi esas alınmış, Cumhuriyetin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Mart 1924 tarihinde TBMM'ndeki konuşmasında ifade edildiği gibi barışın ve antlaşmaların korunmasına yönelik strateji izlenmiştir¹. Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma hedefinde de önemli bir etkisi olan barışçı dış politikanın demokratik ve çağdaş ülkeler

¹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1 Mart 1924 tarihinde TBMM'ndeki konuşmasında "...Efendiler, Cumhuriyetin siyaset-i hariciyede veçhesi, müstakimane ve halisane olarak sulhun ve muahedatın muhafazasına müteveccihdir" diyerek Türkiye'nin dış politikasında izlenecek ilke ve stratejiyi göstermiştir (Gönlübol vd. 1987: 60).

nezdinde saygınlık görmesi diplomatik, siyasi, ekonomik, kültürel ilişkilerin daha cumhuriyet ilan edilmeden hatta Lozan Antlaşması imzalanmadan önce yoğunlaşmaya başlamasını sağlamıştır.

İsveç hükümeti, İstanbul'daki elçiliği aracılığı ile 29 Mart 1923 tarihinde Hariciye Vekâleti'ne göndermiş olduğu bir takrirden, 16 Haziran 1923 tarihinde Göteborg kentinde açılacak olan sergiye ve ülkenin diğer şehirlerine yapılacak olan ziyaretlere bir Türk gazetecinin de katılması için isim bildirilmesi talebinde bulunmuştur. Bakanlar Kurulu, 6 Mayıs 1923 tarihinde kabul etmiş olduğu kararname ile tüm masrafları İsveç hükümeti tarafından karşılanacak olan gazetecinin muktedir bir gazeteci olması şartıyla Hariciye Vekili tarafından belirlenip gönderilmesini kararlaştırmıştır (BCA, 30.18.01.01/7.18.14).

Elçilik tarafından 26 Mayıs 1923 tarihinde Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhası Adnan Bey'e gönderilen bir takrirden de, İsveç Hükümeti tarafından geçmiş yıllarda Türk devlet adamlarına ve memurlara verilmiş olan nişanların sahiplerinin isim, mahlas ve unvanlarının araştırılması, ikamet mahallerinin, halen saray veya diploması memuru olup olmadıklarının, vefat edenlerin isimlerinin ve vefat tarihlerinin de bildirilmesi istenmiştir (BCA, 30.10/199.357.5).

İsveç'in Türkiye Cumhuriyeti'ne olan ilgisi daha cumhuriyet ilan edilmeden artmaya başlamış, Mustafa Kemal Atatürk'ün TBMM'nde yapmış olduğu konuşmanın metni İsveç gazetelerinde yayınlanmış (BCA, 30.10/194.327.2)², İsveç Maslahatgüzarı, Tefik Rüşti Bey'e herhangi bir hakem meselesinde İsveç Kralı Charles'ın en adil bir hakem olabileceğini bildirmiştir (BCA, 30.10/121.864.6).

a. Türkiye-İsveç dostluk antlaşması

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti Devleti uluslararası politikada ilişkilerini yeniden kurmak, bu ilişkileri devletler hukukuna, eşitlik ve karşılıklık ilkelerine uygun şekilde düzenlemek ve esas aldığı barışçı politikasını güçlendirmek amacıyla bir dizi Dostluk Antlaşması imzalamıştır (Soysal 1989: 245). 1921 yılından Lozan Antlaşması'na kadar Afganistan, Sovyet Rusya, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Fransa ve Ukrayna ile imzalamış olduğu Barış ve Dayanışma Antlaşmalarını tamamlayıcı nitelikte olan Dostluk Antlaşmalarından (Soysal 1989: 245) biri de İsveç'le 31 Mayıs 1924 tarihinde imzaladığı Muhadenet Sözleşmesi (Dostluk Antlaşması) dir.

Bu sözleşmenin akdi için Bakanlar Kurulunun 12.5.1924 tarihli kararıyla murahhas olarak Hariciye Vekâleti Müsteşarı Tefik Kamil Bey ile Müşavir Münir Bey, (BCA, 30.18.01.01/9.25.4) İsveç adına da Fevkalade Murahhas ve Orta Elçi Mösyö Wallenberg görevlendirilmişlerdir. 31 Mayıs 1924 tarihinde Ankara'da imzalanan 4 maddelik sözleşmenin girişinde, imzalanması iki tarafça arzu edilen sözleşmenin, ilişkilerin gelişmesine, her iki milletin ümran ve refahına hizmet edeceğine kani olunduğu ifade edildikten sonra maddelerde iki devlet ile uyrukları arasında sürekli barış ve dostluğun mevcut olacağı, diplomatik ilişkilerin devletler hukuku esaslarına uygun olarak kurulacağı, iki ülke diplomatlarının birbirilerinin ülkesinde müteakabiliyet ve devletlerarası genel hukuk kuralları dâhilinde muamele görecekleri, ticari

² Stockholm Maslahatgüzarlığı 26 Ağustos 1923 tarihinde Hariciye Vekâleti'ne bir tahrirat göndererek konuşma metnini yayınlayan gazetecilere nişan verilmesi teklifinde bulunmuştur (BCA; 30.10/194.327.2, Lef. 2). Ancak İcra Vekilleri Heyeti Reisliği'nden Hariciye Vekâleti'ne gönderilen 17 Eylül 1923 tarihli cevapta hükümet tarafından halen nişan ihdas edilmediği belirtilerek nişan taltifinin mümkün olamayacağı bildirilmiştir (BCA, 30.10/194.327.2, Lef. 3).

ilişkilerin, iskân ve ikamet koşullarının tam bir mütekabiliyet ve devletler genel hukuku kurallarına göre belirleneceği hükmolunmuştur³.

Dostluk antlaşmasının İsveç Kralı tarafından onaylanmasından sonra İstanbul'daki İsveç Elçiliği'nden İstanbul Murahhaslığı'na gönderilen 12 Ekim 1924 tarihli takirde Gústav Oscar Wallenberg'in Türkiye Cumhuriyeti nezdinde fevkalade delege ve orta elçi sıfatıyla kabul edilmesi teklifinde bulunulmuştur (BCA, 30.10/131.936.17, Lef.1). Hariciye Vekâleti tarafından yapılan araştırmalarda Wallenberg'in gerekli vasıfları taşıdığına anlaşılması üzerine memuriyetinin kabulü Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün tasvibine sunulmuş (BCA, 30.10/131.936.17, Lef.2) ve 28 Aralık 1924 tarihinde onaylanmıştır (BCA, 30.10/131.936.17, Lef.3). Onay yazısı da 29.12.1924 tarihli Başvekil imzalı bir tahriratla Hariciye Vekâleti'ne bildirilmiştir (BCA, 30.10/131.936.17, Lef.4). Antlaşma metni 30.11.1924 tarihinde de TBMM'nde onaylanmıştır (BCA, 30.18.01.01./11.57.18).

Dostluk Antlaşması'nın ardından ticari ve teknik ilişkilerde de artış gözlenmeye başlamış, iki ülke arasında geniş kapsamlı bir ticaret antlaşması imzalanması bile gündeme gelmiştir. Ancak bir ticaret antlaşmasının ön hazırlık çalışmaları için zamana ihtiyaç duyulacağından, Türk hükümeti 13 Eylül 1924 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla iki ülke arasında iki ay zarfında Ticaret Muahedesi görüşmelerine başlanması koşuluyla mütekabiliyet esasları dâhilinde Modüs Vivendi⁴ Antlaşması imzalanmasını kabul etmiştir (BCA, 30.18.01.01./15.56.11). 1929 yılına kadar her altı ayda bir uzatılan Modüs Vivendi Antlaşması'nın süresi son kez 1 Nisan 1929 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere 2 ay süreyle 1 Haziran 1929 tarihine kadar uzatılmıştır (BCA, 30.18.01.02/2.18.5)⁵.

b. Muhtelit Hakem Mahkemesi başkanlığına İsveçli başkan atanması

İki ülke arasındaki karşılıklı güven duygusu ve işbirliğini geliştirme arzusunun diplomatik ilişkilere de yansıdığını görmek mümkündür. 1923 yılında Layık Mukbil Stockholm'e maslahatgüzar olarak atanmış, Mısır'daki Türkiye vatandaşlarının işleriyle ilgilenmek üzere Hariciye Vekâleti Evrak Müdüriyeti dosya memuru Ahmet Bey de 17.12.1923 tarihinde şebender vekili tahsisatıyla İsveç Hükümetinin Mısır Elçiliği refakatine görevlendirilmişti (BCA, 30.11.01/2.7.14).

Lozan Antlaşması'nın 5. Faslı gereğince Türkiye-Yunanistan ve Türkiye-Romanya Muhtelit Hakem Mahkemeleri kurulması, 92. madde uyarınca da antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki ay içinde ilgili iki hükümet tarafından anlaşarak mahkeme başkanının seçilmesi hükmüne bağlanmıştı. Bu süre içinde anlaşma sağlanamaması durumunda başkan, ilgili hükümetlerden birinin talebi üzerine Lahey Adalet Divanı başkanı tarafından savaşta tarafsız kalmış devletlerin uyruğundaki kişiler arasından atanacaktı (Soysal 1989: 122).

Taraf ülkeler arasında başkan seçimi konusunda uzlaşma sağlanamamış olmalı ki mahkeme başkanlığına Lahey Adalet Divanı tarafından İsveçli Turdot Shult atanmıştır. Bakanlar Kurulunun 25 Mart 1925 tarihli kararıyla mahkemenin 1 Nisan 1925 tarihinden itibaren kurulmasına ve göreve başlamasına, başkan maaşı için Türkiye'nin payına düşen yıllık

³ Sözleşmenin tam metni için bkz. *Resmi Gazete*, 20.04.1925, Sayı, 95.

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/95.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/95.pdf>, 09.05.2017.

⁴ Modüs Vivendi: Geçici Anlaşma (Soysal 1989: 685).

⁵ Modüs Vivendi Antlaşması'nın sürelerinin uzatılmasıyla ilgili olarak bkz (BCA, 30.18.01.01/18.28.7); (BCA, 30.18.01.01/21.72.15); (BCA, 30.18.01.01/26.61.15); (BCA, 30.18.01.01/28.30.10).

1500 İngiliz lirasının Maliye Vekâleti bütçesinden ödenmesine karar verilmiştir⁶. Başkan Turdoğ'un maaşı da Cemiyet-i Akvam'da belirlenmiş, Türkiye-Romanya Muhtelit Mahkemesindeki görevi için 850, Türkiye-Yunanistan Muhtelit Mahkemesi'ndeki görevi için de 2150 İngiliz lirası uygun görülmüştür. Toplam ücret 97. madde hükmünce hükümetler tarafından yarı yarıya paylaşılmış, Türkiye'nin payına 1500 İngiliz lirası düşmüştür (BCA, 30.18.01.01/13.17.19).

c. Teknik ve ticari işbirliği

İki ülke arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkilerdeki gelişmeler teknik ve ticari ilişkilere de yansımaya başlamıştır. Türk hükümeti, ulaşım ve iletişim sektöründe İsveç teknolojilerinden yararlanmak üzere İsveçli mühendislerin Türkiye'de görevlendirilmelerine imkân sağlamış, Türk mühendis ve yöneticileri, alanlarında teknik eğitim görmeleri ve deneyim kazanmaları için İsveç'e göndermiştir. Sanayileşme sürecine 1870'lerde başlayan İsveç, demir, çelik, kâğıt, orman ürünleri sanayisinin yanı sıra mazotlu ve elektrikli motor, türbin, vagon, lokomotif, ray, elektrik levazımatı, ham bakır, kibrit, elektrik makineleri, demiryolu malzemesi, travers, serende, lastik mamulâtı, demir çubuk, köşebent, nakil araçları, harp levazımı üretiminde oldukça gelişmiş, 1928 yılında 488 milyon altın dolarlık ihracat geliriyle dünya ticaretinde 13. sırayı almıştır (BCA, 30.10/236.592.8). İsveç'in dünya deniz ticaret filusunda önemli bir konumda olması, Stockholm, Göteborg ve Malmö gibi serbest limanlarının bulunması, bu ülkede Türkiye'ye karşı samimi takdir ve derin sempati hissedilmesi de (BCA, 30.10/236.592.9) Türk hükümetinin bu ülkeye olan ilgisini arttırmıştır.

Bakanlar Kurulu, 31.5.1925 tarihinde almış olduğu kararla Ankara'da kurulacak olan Telsiz Telgraf İstasyonuyla, otomatik telefon şebekesinin işletme ve fen işlerinin temininde gerekli bilgilere sahip memur ve mühendisin yetersiz olması nedeniyle yeterli eğitime sahip ve memuriyet görevlerinde yüksek vasıfları olan bazı memurların Avrupa'ya gönderilmesini kararlaştırmıştır. Bu amaçla, Telgraf İşleri Müdür Muavini İhsan Cemal, Tetkikat ve Muhasebat-ı Ecnebiye Kaleminden Fuat Beylerin telsiz telgraf tetkikatı için Fransa'ya, Beyoğlu Telgraf Müdürü Mazhar, İstanbul Telgraf Müdürü Niyazi, fabrika mühendisi Nahit Beylerle iki makinistin telefon tetkikatı için Ankara'da telefon tesisatını deruhte eden Ericsson fabrikalarında eğitim görmek üzere İsveç'e gönderilmelerine karar verilmiştir. İsveç'e gidecek olan mühendis, müdür ve makinistlerin yiyecek ve barınmaları fabrikalardan karşılanacak, kendilerine gidiş-dönüş harcırahından başka Avrupa'da bulunacakları süre zarfında memuriyetlerine mahsus maaş ve tahsisatları ödenecek, ilave olarak memur olanlara aylık yüz ellişer, makinistlere yetmiş beşer Türk lirası ücret tahakkuk ettirilecektir (BCA, 30.18.01.01/14.34.6).

Bakanlar Kurulu, gönderilecek kişilerle ilgili bazı şartlar ve yükümlülükler de getirmiştir. İdare tarafından gerek görüldüğünde, görev süreleri uzatılabilecek, yılsonuna kadar Avrupa'da kalacaklar, makinistler de imalatın devam ettiği sürede 4-5 ay müddetle fabrikalarda tetkikat, tettebbuat ve ameliyat yapacaklardır. Avrupa'dan döndüklerinde ise 10 sene müddetle kamuda hizmet etmek şartıyla Avrupa'da kaldıkları süre kadar izinli sayılacaklar ve memurların memuriyetlerine ait maaşları Türkiye'de bıraktıkları ailelerine tam olarak ödenecektir. Bakanlar Kurulu ayrıca, Avrupa'ya gönderilecek memur ve makinistlerin Türkiye'deki vazifelerinin devam edebilmesi için yerlerine üçte bir maaşla vekiller görevlendirilmesine, bunların ücretlerinin, usulüne uygun olarak Eyyam-ı Hâliye Tertibinden ödenmesine, Avrupa'ya

⁶ Lozan Antlaşmanının 97. maddesi gereğince mahkeme başkanıyla genel sekreterin ücret ve ödenekleri ile mahkemenin ortak harcamaları ilgili hükümetler tarafından ödenmek zorundadır (Soysal 1989: 124).

gönderileceklerin gidiş-dönüş harcırahlarının da başlangıçta avans olarak Posta Telgraf ve Telefon Müdüriyet-i Umûmiyyesinden ödenmesine karar vermiştir (BCA, 30.18.01.01/14.34.6).

İsveçli mühendis Mösyö İvor Şahber 250 lira aylık ücretle Ankara Sivas Hattı İnşaat Kısım Mühendisliği'nde istihdam edilmek üzere atanmıştır. Nafia Vekâleti'nden yapılan atama teklifi Başvekâlet tarafından Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e sunulmuş ve 8.6.1925 tarihinde uygun bulunmuştur (BCA, 30.11.01/14.26.6, Lef.3,8). 1927 yılında beden terbiyesi kursları için İsveç'ten Mösyö Boston ve Matmazel Terman adında iki uzman getirilerek istihdam edilmiş, gösterdikleri eğitim-öğretim karşılığında 13.10.1927 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından Maarif Vekâleti bütçesinin 548. kurslar faslından kadro karşılık gösterilmek kaydıyla 150'şer lira ödenmesine karar verilmiştir (BCA, 30.18.01.01/26.57.3).

İsveç'ten, 1924 yılından itibaren Türk ordusunun ihtiyaç duyduğu bazı teknik malzeme, araç-gereç ve mühimmat alımı da yapılmaya başlanmıştır. Ordunun ihtiyacı olan uçak benzininin temini için 1923 yılında İsveç-İran ortaklığındaki sanayi şirketinin İstanbul şubesiyle sözleşme imzalanmış, bu sözleşme Bakanlar Kurulunun 10.9.1924 tarihli kararıyla uzatılmıştır (BCA, 30.18.01.01/11.43.5). Orduda kullanılmakta olan 8/4-29 luk İngiliz ve 6/5-20 Sin Şamon, 11/47-15/6 ve 15/15-7 lik İngiliz obüs topları için gerekli olan irca yayları İsveç'teki Bofors fabrikalarında üretilmekte olduğundan numune olarak getirilen yayların uygun olduğu görülmüş ve ithaline ihtiyaç duyulmuştur. Bakanlar Kurulu, 27.9.1925 tarihli kararıyla, değeri 8950 dolar olan 120 takım irca yayının Münakasa Kanunu'nun özel fıkrası gereğince ilgili fabrikadan pazarlık suretiyle satın alınmasını kararlaştırmıştır (BCA, 30.18.01.01/15.62.18).

1927 yılında Bahriye Vekâleti'nin talebi üzerine İsveç'in Malmö şehrindeki Buyyom Şirketi'ne 300 adet mayın sipariş edilmiştir. Mayın imalatının Kış mevsimine kalması ve suların da donmuş olması nedeniyle mayınların tecrübe ve muayenelerinin sağlıklı bir şekilde yapılamayacağı gerekçesiyle mayınların sözleşmedeki teslim süresi 10 hafta uzatılmıştır (BCA; 30.18.01.01/23.9.1).

d. İsveç firmalarının Türkiye'de inşa edeceği liman ve demiryolları

Türkiye ile İsveç arasında henüz geniş kapsamlı bir ticaret antlaşması imzalanmamış olsa da teknik eleman istihdamı ve askeri teçhizat temininin ardından liman ve demiryolu inşası gibi büyük projelerin gerçekleştirilmesinde de İsveç teknolojisi ve sermayesinden yararlanılması düşünülmüştür. 1926 yılından itibaren yapımı planlanan Ereğli Limanı ve demiryolu, Fevzipaşa-Diyarbakır, Irmak-Filyos demiryolu hatları ve Mersin Limanı inşası için İsveç firmalarından teklifler alınmıştır.

Ereğli Limanı ile Ereğli demiryolunun inşası için Nafia Vekâletiyle İsveç grubu arasında görüşmeler yapılmış ancak, grubun ilk sunmuş olduğu teklif kabul edilmemiştir. Buna karşılık Vekâlet, gruba sunulmak üzere iki teklif hazırlamış ve 441 numaralı tezkeresiyle tekliflerinin uygun olup olmadığının Bakanlar Kurulunda müzakere edilerek sonuçlandırılması talebinde bulunmuştur.

Nafia Vekâleti'nin birinci teklifinde, liman ile demiryolunun inşası üç buçuk yılda tamamlanacak, toplam 41 milyon dolar olan inşaat bedeli de sekiz yılda ödenecektir. Grubun bu teklifi kabul etmemesi durumunda sunulacak olan ikinci teklifte ise, liman ve demiryolunun Ereğli hattının inşası yine üç buçuk yılda, demiryolunun diğer 500 km lik kısmı da beş yılda tamamlanacaktır. İnşaat bedelinin 16 milyon dolarlık kısmı sekiz yılda, 25 milyon dolarlık diğer kısmı da 11 yılda ödenecektir. Vekâletin teklifi, Bakanlar Kurulunun 29.8.1926 tarihli toplantısında görüşülmüş, diğer şartları aynı kalmak kaydıyla liman ve demiryolları inşasının 5

yılda tamamlanması ve 10 yılda ödenmesi şeklinde değiştirilerek kabul edilmiştir (BCA, 30.18.01.01/20.55.16). Liman ve demiryolu inşa ihalesinin İsveç grubuna verilmesi için Bakanlar Kurulu tarafından 6.2.1927 tarihinde Nafia Vekâletine yetki verilmiştir (BCA, 30.18.01.01/22.87.5).

Üçten daha fazla vapur alabilecek genişlikte inşa edilmesi planlanan Ereğli Limanı'nın inşasından önce rüzgârların yönü, suların akışı, arazinin cinsi ve doğal oluşumları hakkında incelemeler yapıp elde edilen sonuçlara göre projelendirilmesi amacıyla limanın inşasını taahhüt eden İsveç grubuna bu inceleme ve araştırmaları yapabilmesi için 9.11.1927 tarihinde 1 yıl süre verilmiştir (BCA, 30.18.01.01/26.61.16). Mersin Limanı'nın inşa ihalesi de 4.1.1927 tarihinde inşaat süresi 3 yılı geçmemek kaydıyla İsveç firması Anderson grubuna verilmiştir (BCA, 30.10/146.46.11).

İnşa ihalesi İsveç firmalarına verilen diğer büyük bir proje de Fevzipaşa-Diyarbakır ve Irmak-Filyos demiryolu hattıdır. 125 km den oluşan toplam hattın 50 kilometresi Filyos-Karabük arasında, 40 kilometresi Irmak hattında, 35 kilometrelik kısmı da Fevzi paşa-Diyarbakır güzergâhında bulunmaktadır. Hatların inşası için ödenecek meblağ, yaklaşık 7,5 milyon doları muharrike ve müteharrike edevat bedeli, 47,5 milyon doları da hat inşaat masrafı olmak üzere toplam 55 milyon dolar civarındadır.

Sözleşmeye göre, 1 Haziran 1928 tarihinde başlayacak olan demiryolu inşası 5,5 yılda tamamlanacak, şirketin taahhütlerine Handelsbank kefil olacak, inşaat programında her yıla karşılık olarak şirket tarafından icrası taahhüt edilen hususların zamanında yapılmaması durumunda hükümet sözleşmeyi feshedebilecektir. Hükümet, 55 milyon doları 5 taksitte ödeyecektir.

01.12.1928 tarihine kadar 9 milyon dolar,
 01.12.1928 tarihinden 01.12.1929 tarihine kadar 13 milyon dolar,
 01.12.1929 tarihinden 01.12.1930 tarihine kadar 12 milyon dolar,
 01.12.1930 tarihinden 01.12.1931 tarihine kadar 12 milyon dolar,
 01.12.1931 tarihinden 01.12.1932 tarihine kadar da 9 milyon dolar ödenecektir (BCA, 30.10/151.70.30).

Şirkete pazarlık usulüyle verilen inşaatın sözleşmesine göre hatların üzerinde inşası gerekli olan viyadük ve köprülerin yapımı da şirkete ait olacak, yapılan son değişikliklerle genel masraflar için ve temettu olarak %20 ilave ödenmeyecek, açık eksiltmelerle alımı kararlaştırılan bazı malzemeler için de %2 zam verilmeyecektir (BCA, 30.18.01.01/ 30.50.6).

e. Ticaret ve seyr-i sefain antlaşması

İsveç'le Türkiye arasında 1923 yılından itibaren artarak gelişmekte olan ilişkilere rağmen 1928 yılına kadar henüz kapsamlı bir ticaret antlaşması imzalanamamıştı. Bakanlar Kurulu, 31.1.1926 tarihli toplantısında, Belçika hükümetiyle Ticaret ve İkamet Sözleşmesi imzalanması için görüşmelerde bulunan Türk delegasyonuna, Türkiye ile Ticaret ve İkamet Sözleşmesi görüşmelerine hazır olduklarını beyan eden Çekoslovakya ve İsveç hükümetleriyle de görüşmelere başlaması talimatı verilmesini kararlaştırmıştır (BCA, 30.18.01.01/17.89.7).

İmzalanması yaklaşık 2 yılı bulan Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması'nı 4 Şubat 1928 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti adına Gaziantep milletvekili eski Ticaret Vekili Ali Cenani Bey ile Tokat milletvekili eski Hariciye Vekâleti Müsteşarı Ali Şevki Bey, İsveç adına Türkiye'deki Fevkalade Murahhası ve Orta Elçisi Mösyö J.O. Wallenberg akdedip imzalamışlardır (BCA, 30.18.01.01/28.30.10). 12.01.1929 tarihinde TBMM'nde kabul edilen

antlaşma 28.01.1929 tarihinde resmi gazetede yayımlandıktan sonra yürürlüğe girmiştir.

24 maddelik antlaşmanın ilk dokuz maddesini Birinci Fesil adı altında *İkamet Bölümü*, 24. maddeye kadar olan İkinci Fesilini da *Ticaret ve Seyr-i Sefain Bölümü* oluşturmuştur. Dokuz maddeden oluşan İkamet Bölümü'nde, iki taraf ülke uyruklarının ikamet ve seyr-i sefer hakları, ödeyecekleri vergiler konusunda en ziyade mazhar-ı müsaade millet muamelelerinden yararlanmaları, menkul ve gayr-i menkul edinebilme haklarıyla ilgili düzenlemeleri, her çeşit sınaî ve ticari faaliyette bulunabilmeleri, yerel uyruklara tarh edilenlerden başka veya yüksek vergi ve mükellefiyete tabi tutulamayacağı, taraflardan her birinin uyruğunun diğerinin ordu, donanma, milli muhafız veya milis kıtalarında askeri hizmet yükümlülüğüne tabi tutulamayacağı, uyrukların, diğer taraf ülkedeki mallarının istimlak kuralları, korunması ve bu konularda mahkemelere başvurma hakları, şirketlerin hak ve hukuklarıyla ilgili hükümler yer almaktadır.

24. maddeye kadar olan İkinci Fesil altındaki Ticaret ve Seyr-i Sefain bölümünde ise sınaî, zirai ve ticari emtiaya ilişkin uygulanacak gümrük tarifeleri, nakliye araçlarının transitine ilişkin kurallar, tarafların deniz araçlarına uygulanacak muameleler yer almıştır.

Sözleşmenin, İmza Mazbatası başlıklı son kısmında ise her iki ülkenin birbirine getirmiş olduğu karşılıklı sınırlamalar yer almıştır. Türk hükümeti, sözleşmenin 3. maddesinden kaynaklanan en ziyade mazhar-ı müsaade millet muamelesinden yararlanma durumunun, Lozan Antlaşması'nın ikamet sözleşmesiyle ilgili maddesine uygun olarak sözleşmeye imza koymuş devletlerin uyruklarına tanınmış olan hukuki müktesebata ilişkin hususlarda İsveç uyruklular lehinde talepte bulunamayacağı hükmünü, İsveç hükümeti de imtiyazlar ve özel hukuk için ödenmesi gereken rüsuma ilişkin 23 Ekim 1908 tarihli, yabancıların ve yabancı ülkelerde ikamet eden İsveç uyruklarının İsveç'te genel temsil vermek veyahut temsillere yardım etme hakkına dair 31 Aralık 1923 tarihli İsveç emirnamelerinin Türkiye uyruklulara uygulanmasına engel oluşturmayacağı hükmünü koydurmuştur⁷.

Bu anlaşma ile birlikte İsveç'le dış ticari ilişkiler artmaya ve istikrar kazanmaya başlamış, 1924 yılında İsveç'ten yapılan ithalatın miktarı 168.000 TL iken 1930 yılında 2.754.000 Türk lirasına, ihracat ise 40.000 Türk lirasından 1.191.000 Türk lirasına yükselmiştir.

Tablo 2. Türkiye'nin, İsveç'le 1924-1933 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Durumuna İlişkin İstatistikî Bilgiler (BCA, 30.10/236.592.8)

Sene	İthalat	Toplam ithalattaki pay	İhracat	Toplam ihracattaki pay
	1.000 TL	%	1.000 TL	%
1924	168	0.09	40	0.03
1925	404	0.17	51	0.03
1926	695	0.30	771	0.41
1927	1.514	0.72	634	0.40
1928	2.828	1.27	664	0.38
1929	4.905	1.91	731	0.47
1930	2.754	1.87	1.191	0.79
1931	2.118	1.67	464	0.37
1932	1.157	1.35	1.114	1.10
1933	1.076	1.44	1.416	1.47

⁷ Antlaşmanın metni için bkz. *Resmî Gazete*, 28 Kanun-u sani 1929, Sayı, 1104; <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1104.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1104.pdf>, 09.05.2017.

Türkiye, İsveç'ten kâğıt ve kâğıt mamulâtı, lastik ürünleri, ateş tuğlası, demir, çelik, bakır ve halitası, kibrit, kibrit çöpü, makine, motor, vagon, lokomotif, ray ve askeri levazım ithal ederken, tütün, kuru üzüm, kuru incir, fındık, palamut, afyon, halı ve krom ihraç etmiştir.

Türkiye'nin tarım ürünü ihracatına karşılık sanayi mamulleri ithal etmesi, iki ülke arasındaki ticaret dengesinde Türkiye aleyhine açık oluşturmuştur. Mesela, 1926-1931 yılları arasındaki 6 yıllık dönemde İsveç'ten Türkiye'ye 44.551.000 kronluk (22.255.000 TL) ihracat yapılmış, buna karşılık 17.210.000 kronluk (8.505.000 TL) ithalat gerçekleşmiştir. Aradaki 27.341.000 kronluk (13.750.000 TL) farkın Türkiye aleyhine olduğu görülecektir (BCA, 30.10/236.592.8). 1927-1931 yılları arasında Türkiye'nin, İsveç'in dış ticaretindeki yeri %1'e bile ulaşamamıştır.

3. Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından Milli Mücadele ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti, yurttan ve dünyada barış ilkesini esas alarak tam bağımsızlık, demokrasi ve çağdaş uygarlık yolunda ilerlemeyi amaç edinmiştir. Türkiye'nin bağımsızlığına ve ulusal egemenliğine saygı duyan ülkelerle karşılıklılık ilkesi çerçevesinde ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel ilişkilerini geliştirmek için çaba göstermiştir.

İsveç, Türkiye'nin, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren diplomatik ilişki kurduğu ülkelerden biridir. Bu ülkenin Osmanlı döneminden süregelen barış ve dostluk ilişkileri, XX. yüzyılın başlarında egemen iradesiyle kabul ettiği tarafsızlık statüsü, Milli Mücadele'ye ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne olan dostane yaklaşımları ikili ilişkileri hızla geliştirmiş, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir aktör haline gelmesini sağlamıştır. Karşılıklı saygı ve güvene dayalı olarak dostluk, ticaret ve seyr-i sefain antlaşmalarının imzalanmasının ardından bu ülkeye, Türkiye'nin kalkınmasına ivme kazandıracak olan liman, demiryolu inşa ihaleleri verilmiş, ordu için gerekli mühimmat ve levazım sağlanmış, eğitim ve tecrübe için uzman ve teknik eleman gönderilmiş ve getirtilmiştir.

İsveç'in sanayi mamulleri üretiminde gelişmiş olması, cumhuriyetin ilk yıllarında tarım ülkesi olan Türkiye'nin ticaretini aleyhine açık verecek şekilde etkilemiştir. Buna rağmen Türkiye kalkınma sürecini hızlandırabilmek ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilmek için bu ülkeyle teknik, ticari, bilimsel, kültürel ve siyasi işbirliğini sürdürmüş, 1930'lu yıllara daha geniş ve gelişmiş bir işbirliği perspektifiyle girmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

a. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, *Başbakanlık Muamelet Genel Müdürlüğü Evrakı (1920-1951)*.

BCA, 30.10/131.936.17.

BCA, 30.10/199.357.5.

BCA, 30.10/236.592.8.

BCA, 30.10/236.592.9.

BCA, 30.10/194.327.2.

BCA, 30.10/121.864.6.

BCA, 30.10/146.46.11.

BCA, 30.10/151.70.30.

b. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, *Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1975)*.

BCA, 30.18.01.01/18.28.7.

BCA, 30.18.01/21.72.15.

BCA, 30.18.01.01/26.61.15.

BCA, 30.18.01/13.17.19.

BCA, 30.18.01.01/7.18.14.

BCA, 30.18.01.02/2.18.5.

BCA, 30.18.01.01./11.57.18.

BCA, 30.18.01.01./15.56.11.

BCA, 30.18.01.01/9.25.4.

BCA, 30.18.01.01/14.34.6.

BCA, 30.18.01.01/26.57.3.

BCA, 30.18.01.01/11.43.5.

BCA, 30.18.01.01/15.62.18.

BCA; 30.18.01.01/23.9.1.

BCA, 30.18.01.01/20.55.16.

BCA, 30.18.01.01/22.87.5.

BCA, 30.18.01.01/26.61.16.

BCA, 30.18.01.01/ 30.50.6.

BCA, 30.18.01.01/17.89.7.

BCA, 30.18.01.01/28.30.10.

c. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, *Müşterek Kararnameler Kronolojik (1923-1975)*.

BCA, 30.11.01/2.7.14.

BCA, 30.11.01/14.26.6.

2. Kitaplar ve Makaleler

ARMAOĞLU, Fahir (1997), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BAYKAL, Bekir Sıtkı (1988), *Yeni Zamanda Avrupa Tarihi II. Cilt, 1. Kitap Otuz Yıl Savaşı Devri*, Ankara: TTK.Yay.

BEYDİLLİ, Kemal (2001), "İsveç", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt, 23, İstanbul.

ERGİN, Feridun (ty), *Uluslararası Politika Stratejileri*, İstanbul.

GÖNLÜBOL, Mehmet vd. (1987), *Olaylarla Türk Dış Politikası Cilt: I (1919-1973) Cilt: II (1973-1983)*, Ankara.

KARAL, Enver Ziya (1983), *Osmanlı Tarihi VI. Cilt*, Ankara, TTK. Yay.

KARAL, Enver Ziya (1983), *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, Ankara, TTK. Yay.

KUZUCU, Serhat (2016), "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti İle İskandinav Ülkeleri Arasındaki Ticari İlişkiler (İsveç ve Danimarka-Norveç)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt, 13, (35), 402-426.

SOYSAL, İsmail (1989), *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal*

- Antlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Ankara: TTK. Yay.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk (2005), *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul.
- UYGUR, Asiye Tülin Sonatlıgan (2013), *İsveç Kaynaklarına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Malul Türk Savaş Esirlerinin İsveç Kızılhaçı Yardımıyla İsveç Üzerinden Mübadelesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1977), *Osmanlı Tarihi III. Cilt 2. Kısım*, Ankara: TTK Yay.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1978), *Osmanlı Tarihi IV. Cilt 1. Bölüm*, Ankara: TTK Yay.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1983), *Osmanlı Tarihi 4. Cilt 2. Kısım*, Ankara: TTK Yay.

3. Gazeteler

- Resmi Gazete, 20.04.1925, Sayı, 95.
- Resmi Gazete, 28 Kanun-u sani 1929, Sayı, 1104.

4. İnternet Kaynakları

- <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/95.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/95.pdf>. 09.05.2017.
- <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1104.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1104.pdf>. 09.05.2017.